

О. С. ХОМЕНКО*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДИ, НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 104–108

Аналізуються актуальні проблеми забезпечення прав людини в сучасній Україні у процесі становлення нової державності: зміни політичної системи суспільства, формування нових цінностей та суспільних демократичних відносин.

З моменту проголошення незалежності перед українським народом постало цілісне завдання — формування нової держави. У контексті цього єдиного процесу мали і мають нині вирішуватися кілька взаємно поєднаних завдань: а) формування нової політичної системи і розподіл влади (владних повноважень) між гілками влади та іншими суб'єктами влади; б) розмежування функцій між політикою, правом і владою; в) формування принципово нових суспільних відносин (на основі нових демократичних цінностей).

Ситуація з правами людини в сучасній Україні, на думку Уповноваженої з прав людини Н. І. Карпачової, була і залишається надто складною. Виступаючи 7 лютого 2012 р. зі звітом про свою діяльність у Верховній Раді України, Ніна Іванівна акцентувала увагу на тому, що в Україні “масово не виконуються судові рішення з прав людини, країна є світовим лідером з кількості засуджених, показник виконання рішень Європейського суду критичний” [3].

Зазначені та інші проблеми у науковому плані детально розглянуті в ряді специфічних, спеціальних видань, з-поміж яких, зокрема, варто виділити монографію “Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні” (автори: І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко, Є. В. Пере-

гуда, О. В. Скрипнюк, С. В. Балан, О. М. Стойко) детально розглянуто саме проблему розподілу влади у новітній Україні, адекватну структурно-політичним змінам у політичній системі і тим соціально-економічним трансформаційним процесам, що реально мають місце в українському соціумі.

Нині, у процесі становлення української державності сьогодні, однією з великих проблем є врегулювання владних відносин між трьома основними гілками влади — Президентом, Урядом (Кабінетом Міністрів України) та Парламентом (Верховною Радою України). Кожна гілка влади може вдаватися до певних дій, але проведення цілісної політики вимагає співпраці всіх владних гілок.

Цитуючи Ч. Рейза, відомий український правознавець, директор Інституту держави і права НАН України Ю. Шемшученко пише так: “Чи призводить система, яка дає конкретні інституційні повноваження президентові і законодавчому органу, до суперництва між ними у виробленні політики?” — запитує Рейз. І відповідає: “Так, призводить, але ж вона таки створює стимули, необхідні гілкам влади для співпраці” [11, 7].

У цьому випадку маємо враховувати, що система розподілу влади в окремо взятій країні має свою власну специфіку і має розглядатися виключно в контексті спільного і особливого у цьому процесі. Це стосується, зо-

крема, і сучасної України, де Конституція (1996 р.) хоча і приймалася з урахуванням історії, власних українських традицій і особливостей, та все ж значною мірою була орієнтована на інші країни, зокрема, на конституцію Франції. Наприклад, Президент України хоча і є носієм виконавчої влади, однак не несе відповідальності за це перед Парламентом — Верховною Радою.

Проблема поділу влади, однак, поставала і в колишньому СРСР. Так, ще до появи багатьох самостійних держав, на теренах СРСР з'явилися ідеї і пропозиції, що стосувалися врегулювання взаємин між гілками влади. У 1990 р. один з відомих у СРСР фахівців-правознавців В. Е. Чиркін зазначав, що окремі політико-правові доктрини, які були сформульовані в минулі часи прогресивними мислителями, а потім одержали негативну оцінку, були забуті або відкинуті в роки побудови СРСР. “Між тим, — писав він, — деякі з цих доктрин і сформовані на їх базисі правові інституції є соціальною цінністю всього людства (наприклад, концепція природних прав людини), інші і можуть бути тепер наповнені новим змістом (парламентаризм), а треті взагалі вимагають врахування складних реальностей досвіду соціалістичного будівництва (право власності). До таких доктрин належить вчення про поділ влад” [9, 3]. Як зазначав автор, було зовсім зайвим повністю переносити досвід радянських Рад як органів повстання за надзвичайних умов подій 1917 р. або практику французької Паризької комуні на сучасне державне будівництво. Відомо, що про досвід Комуні писав свого часу В. І. Ленін: “Продажний і прогнилий парламентаризм буржуазних суспільств, — констатував він. — Комуна заміняє установами, в яких свобода слова, обговорення не вироджуються в обман, бо парламентарії самі повинні працювати, самі виконувати свої закони, самі перевіряти те, що виходить у житті, самі відповідати безпосередньо перед своїми виборцями. Представницькі установи залишаються, але парламентаризму як особливої системи, як поділу праці законодавчої і виконавчої, як привілейованого становища для депутатів тут немає” [5, 45].

Як зазначалося в ході розробки і прийняття Конституції України, її автори певною мірою орієнтувалися на Конституцію Франції, маючи на увазі завдання розбудувати президентсько-парламентську республіку. При цьому виокремимо головне і найістотніше, визначаючи здійснення поділу влади як аксіому, оскільки це найважливіший засіб проти її узурпації.

Можна більш предметно розглядати механізми (систему) поділу влади у будь-якій країні — Франція, Німеччина, Великобританія, Росія і т. ін. Однак у процесі трансформації політичної влади саме в сучасній Україні наявними є великі проблеми і навіть конфліктне протистояння гілок влади, зокрема між Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Те саме стосується, певною мірою, взаємин Президента України і Верховної Ради України.

Чимало питань виникає в сучасній Україні і щодо статусу та повноважень окремих гілок влади. Наприклад, до цього часу (2012 р.) дебатується питання — якою має бути Верховна Рада (парламент) України. Значна кількість симпатиків вважають, що на догоду парламентаризму законодавчий орган України має бути двопалатним (як Франція, Німеччина, Великобританія і т. ін.).

Якщо ж проаналізувати Конституцію України, її норми, то можна дійти висновку, що структурно-функціональне визначення принципу поділу державної влади в Україні є між главою держави, парламентом, урядом і вищими судами. У ст. 6 Конституції України це сформульовано, зокрема, так: “Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову”. За твердженням В. Шаповала, це своєрідна декларація намірів. Нові форми державно-політичного життя ще формуються, розвиваються. Світова практика підтверджує необхідність подальшого вдосконалення відносин між гілками влади впродовж усієї історії держави. Наповнені конкретними функціями і повноваженнями, вони, у свою чергу, повинні спрацьовувати між собою, поєднувати зусилля. Про те, що наша Конституція ще недосконала, свідчать деякі проблеми влади, які, як

мовиться, лежать на поверхні і негативно позначаються на житті країни.

Щодо представницької демократії — то це порядок розгляду і розв'язання державних питань повноправними представниками населення — вибраними або призначеними. Тут вчений не виправдано вводить категорію “призначених”, адже несуть вони відповідальність не перед виборцями, а перед своїм керівником, або керівним органом, що їх призначив. Г. Шахназаров таким чином зауважив, що між прихильниками та противниками безпосередньої та опосередкованої участі громадян у державних справах завжди були протиріччя. Перші стверджували, що коли при владі обрані особи, народ втрачає дійовий контроль за їхньою діяльністю, ситуацією в країні, адже обранці одразу ж забувають про свої обіцянки. Зрозуміло, що таку точку зору якщо й поділяли, то лише незначна кількість фахівців у колишньому Радянському Союзі, хоча в кінці ХХ ст. вона абсолютно підтвердилася розпадом СРСР.

У питаннях захисту прав і свобод громадян істотне значення має легітимність влади, оскільки саме від такої легітимності безпосередньо залежить спроможність влади захищати права громадян, реально обстоювати їх свободу.

Відомо, що подвійність відносин влади в політичній науці, передусім Заходу, визначається категорією “легітимність”, яка для політології і політичної соціології давно стала базовою. По суті, вона означає визначення пануючої (реально існуючої) влади і її доказів для доведення правомірності, справедливості своїх домагань. Таке канонічне тлумачення легітимності влади подано М. Вебером. Воно не має змін і сьогодні, ввійшовши в підручники і наукові праці у тому варіанті, в якому її подав класик і провідний теоретик західної суспільної думки. М. Вебер, як відомо, був адептом стабільності суспільства, намагався розглянути і розробити засади формування та забезпечення світового миру і порозуміння.

Він, водночас, зауважував, що єдність, стабільність суспільства втримується не лише відповідними юридичними нормами, оскільки

це просто і не лише зовнішня гарантія стабільності соціальної системи. Головне, на думку М. Вебера, часто буває не в самому змісті ідеї, що об'єднує людей, а в значенні групи або особи, яка ці інтереси висуває або репрезентує. Людина визначає і привласнює собі позиції референтної групи або лідера, які для неї є визнаними, престижними, тобто якоюсь мірою зразковими.

Разом з тим легітимація, визнання влади суспільством не є простим фактором. Найбільш стисло класифікацію форм легітимації влади, яку запропонував свого часу М. Вебер, можна визначити так: це традиційна форма легітимації (згідно з традиціями, звичаями, додержавними політичними відносинами, практикою таких відносин); харизматична чи емоційно-вольова (коли влада визначається як містична властивість, надіслана “з неба”, ... але в тому розумінні, що ця колективна вільна воля виходить від індивідуального прояву вільного судження. Для операціоналізації переходу від індивідуального до колективного використовується простий арифметичний механізм: мажоритарний принцип (принцип більшості). Його застосування в режимах, що називаються демократичними, універсальними для вибору представників народу, так і для голосування законів або прийняття рішень у рамках колективних виконавчих структур*.

Як зазначалося, народний суверенітет — явище притаманне багатьом країнам, закріплене в їх законах — головним чином Конституціях. Так, у Конституції Російської Федерації чітко зафіксовано такий принцип: “Ніхто не може присвоювати владу в Російській Федерації. Захоплення влади або присвоєння владних повноважень переслідуються за федеративним законом” (ч. 2, ст. 3). Справді, тут немовби закладена гарантія як проти диктатури, так і проти тоталітаризму. Народ відкидає будь-яку владу, що спирається на силу, яка має неконституційний характер, і має право застосування своєї сили проти насилля або ж на громадянську непокору. Але, як пишуть автори, це “палиця з двома кінцями”. Будь-яке право не може трактуватися подвій-

* Див.: Легитимность // Полис. — М., 1993. — № 5. — С. 137.

но, або реалізовуватися якоюсь мірою альтернативно.

Існує й інша проблема. Законодавчо, в плані захисту суверенітету народу варто зробити все, або захистити його від тих, хто намагається хоч якоюсь мірою поспекулювати на суверенітеті, використати його далеко не з демократичними, конструктивними намірами. Зокрема, символічний такий історичний приклад: у час, коли Центральна Рада у своєму відомому Четвертому універсалі оголосила Україну незалежною державою, було проголошено і те, що влада в Україні “буде належати тільки народу України, ім’ям якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництв робочого народу – селян, робітників і солдатів”. І коли ми звернемося до Конституції УНР 1918 р., то друга її стаття звучить так: “Суверенне право в Українській Народній республіці належить народу України, цебто громадянам УНР всі разом” [7, 79].

Згадана проблематика доволі плідно досліджується і в сучасній Україні. В одній з перших ґрунтовних статей, присвячених проблемі народовладдя, її автори – українські правники А. Колодій, В. Копейчиков і М. Цвік зазначили, що: “історія розвитку людства свідчать, що оптимальне рішення проблеми народовладдя можливе тоді, коли в центрі усієї суспільної системи ставиться людина, коли соціальна цінність народовладдя розглядається в органічному зв’язку з інтересами, потребами і волею членів суспільства, коли народовладдя є справді вираженням колективної волі, яка базується на врахуванні різних умов і позицій. При такому підході народовладдя не тільки не ігнорує приватних інтересів особи, а навпаки, створює можливості для їх максимального задоволення... У справді демократичної держави народовладдя є вираженням особистих інтересів членів суспільства” Згадані автори пишуть далі, що це умова, яка визначає народовладдя як політичний режим або державний устрій, що відповідає загальноприйнятим стандартам соціальної справедливості і гуманізму. Будівництво держави має, на їх думку, ґрун-

туватися на раціоналістичній філософії, що спирається на науковий підхід, практичний досвід і логіку здорового глузду.

Саме державна воля народу як цілісного суб’єкта взаємовідносин “виражається і реалізується в конституційно-правових нормах, до яких належать верховне народне представництво, загальнонаціональні вибори, всеукраїнські референдуми і народні обговорення” [2].

Народовладдя великою мірою має місце за наявності відповідних механізмів його практичного забезпечення. Тут є ряд проблем, пов’язаних:

- а) з механізмами забезпечення волевиявлення народу;
- б) з організацією місцевого самоврядування народу;
- в) із забезпеченням дієвого розвитку громадянського суспільства тощо.

Важливо брати до уваги і те, що управління, державне управління, як зазначають відомі українські вчені В. Цветков та В. Горбатенко [8], це управління досить складними і неоднозначними соціальними системами. При цьому вони роблять такі висновки:

- по-перше, управління є особливою соціальною функцією, яка виникає з потреб самого суспільства як складної саморегульованої системи і супроводжує всю історію розвитку суспільства, набуваючи політичного змісту і відповідних державних форм у соціально розширеному суспільстві. Кожному типу соціальної організації, кожному конкретно-історичному суспільству притаманні свій зміст, свої специфічні процеси, форми і методи управління. Тому зміст управління не можна зрозуміти у відриві від середовища його існування;

- по-друге, зміст управління як соціальна функція виявляється в організуючій діяльності, що досягається шляхом об’єднання, узгодження, регулювання, координації і контролю.

На завершення можна додати, що:

1. На загальнодержавному рівні в Україні достатньо об’ємно і ґрунтовно визначені основні засади та напрями прав людини.

2. Забезпечення прав людини, громадянина обстоюються юридично, організаційно, фінансово-економічно та іншим чином.

3. Законодавчо передбачено не лише права людини, а й норми, що мають забезпечити відповідальність певних суб'єктів права за недотримання прав людини, або їх елементарне порушення.

4. Забезпечення прав людини в Україні сьогодні проголошується і має здійснюватися на основі законодавства, що істотно кореспондується із світовими та європейськими нормами права.

5. Забезпечення прав людини в Україні здійснюється не лише відносно громадян України, а й громадян інших країн.

6. Вважають, що забезпечення прав людини є цілком неможливим без відповідної культури та, особливо, політичної культури громадян.

Література

1. Заєць А. Потрібне нове прочитання українського парламентаризму // Віче. — 1998. — № 11.

2. Колодій А., Колейчиков В., Цвік М. Народовладдя як основа представницької демократії // Українське право. — 1995. — № 1. — С. 131–139.

3. Комсомольська правда, 2002. — 8 лют.

4. Конституции государств Европы: В 3 т. / Под ред. Л. А. Окунькова. — М., 2001. — Т. 3 — 543 с.

5. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 33. — М.: Политиздат.

6. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: Монографія / І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко, Є. В. Перегуда, О. В. Скрипнюк, С. В. Балан, О. М. Стойко; За ред. І. О. Кресіної. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — 304 с.

7. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. — К.: Основи, 1993. — 182 с.

8. Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія–Управління–Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.

9. Чиркин В. Е. Разделение властей: социальный и юридические аспекты // Советское государство и право. — 1990. — № 8. — С. 138–144.

10. Шахназаров Г. Социалистическая демократия: некоторые вопросы теории. — М.: Прогресс, 1994. — 421 с.

11. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми формування правової держави // Право України. — К., 1995. — № 12.

Розглянуто проблему прав і свобод людини в Україні в контексті трансформації влади та владних повноважень.

Рассмотрены проблемы прав и свобод человека в Украине в контексте трансформации власти и властной компетенции.

The problems of rights of the citizen in Ukraine in the context of transformation of authority and power competence is analyzed in this article.

Надійшла 5 квітня 2012 р.